

DE RAPTU CERBERI J. BUNIĆA I DIALOGUS DE LAUDIBUS HERCULIS M. MARULIĆA

Dunja Fališevac

Otmica Kerbera Jakova Bunića, objavljena prvi put oko 1500. godine u Rimu ili Bologni, zauzima važno mjesto u povijesti hrvatskog humanizma: to je prvi hrvatski humanistički ep,¹ jedno od prvih većih humanističkih djela hrvatske književnosti koje je objavljeno, zatim to je ne samo prvi nego i jedini ep s mitološkom tematikom koji se u hrvatskoj humanističkoj književnosti sačuvao. Za djelo, naime, Nikole Albertija *Boj boga Jova u Flegri*, koji zacijelo obrađuje mitološku građu, znamo samo iz poslanice H. Lucića Nikoli Albertiju Matuliću.² Sva ostala epska djela hrvatskog humanizma pripadaju biblijskoj epici (Marulićeva *Davidias*, Bunićevo djelo *De vita et gestis Christi*, *De morte Christi* Damjana Benešića, *Solemaidos libri tres* Ivana Polikarpa Severitana). Jedino nedovršeni spjev Ilije Crijevića *De Epidauro* po elementima svjetovnosti, po vergilijanski koncipiranim opisnim partijama kao i po mitološkim rekvizitima ima nekih dodirnih točaka s Bunićevom *Otmicom Kerbera*.

Hrvatska srednjovjekovna književnost lik Herkula nije poznavala: ni u jednom djelu hrvatske medijevalne književnosti taj lik ne fungira kao epski junak niti kao nosilac epske radnje. Stoga sa sigurnošću možemo tvrditi kako je Bunić na ideju da Herakla uzme za glavnog junaka svojega spjeva i za dominantni konstitutivni element epske strukture došao pod utjecajem novog, modernog proučavanja antičke književnosti, i

to, vjerojatno, još u dubrovačkim školama, i, zatim, u dodiru s nekim humanističkim centrima u susjednoj Italiji. U školi se, naime, Bunić mogao upoznati sa Senekinom tragedijom *Hercules furens*, za koju je Đuro Körbler utvrdio da je osnovni izvor Bunićeve epske materije³. Učiteljem u izboru leksika, stila i stiha bio je Buniću — kao i cijeloj humanističkoj Evropi u to doba — prvenstveno Vergilije. Detektirani su i svi ostali uzori i izvori njegove epske građe: to su Homer, Lukrecije, Hesiod i, osobito, Higinov mitološki priručnik i, naravno, Biblija.⁴

U evropskoj književnosti lik Herkula bio je poznat iz Diktisovih i Daresovih kompilacija grčkih epskih ciklusa o Argonautima, tebanskom ratu i drugih pričama iz grčke mitologije i povijesti: tako npr. lik Herkula dobiva karakteristike važnog junaka u Daresovoj kompilaciji putovanja Argonauta i prvom osvajanju Troje. I Ovidije je mogao posredovati lik Herkulov srednjovjekovlju, a i u Boetijevoj *De consolatione philosophiae*, omiljenoj knjizi srednjovjekovlja, pojavljuje se lik toga grčkog junaka. Jedna sekvenca i jedna pjesma o Heraklu nalaze se i u poznatoj zbirci *Carmina Burana* (br. 63 i 64). Čini se ipak da je lik Herakla kristijaniziran na osnovi Prodikove moralizatorske interpretacije toga lika o djelu *Heraklo na raskršću*. Takva koncepcija i takvo tumačenje Heraklova lika uskoro su dobili i prvi literarni oblik u romanu Enriquesa de Villene *Los doze trabajos de Hércules* (1417)⁵. Ovih nekoliko podataka o Heraklovoj sudbini u evropskoj književnosti srednjovjekovlja i humanizma jasno pokazuju da se taj lik počeo konstituirati kao ideal epskog junaka, da je postao temeljem mnogih alegoričkih tumačenja — shvaća se kao praslika Samsona ili samoga Krista — te da se vrlo snažno nametnuo epskoj literaturi kao junak koji u sebi obuhvaća i tradicionalni ideal antičkog epskog junaka (fizička snaga, neustrašivost, odvažnost itd.) i novi, kristijanizirani ideal epskog junaka koji se bori protiv zla preuzevši na sebe ulogu junaka koji alegorizira dušu koja je na se »navukla«⁶ tijelo i tako spasila čovječanstvo.

Vrlo precizno, detaljno i na antičkim filozofskim tradicijama utemeljeno shvaćanje Herakla kao prototipa epskog junaka i antičkog, ali i novog, kršćanskog epa, iznio je u svojem opsežnom djelu *De laboribus Herculis*⁶ talijanski humanist Coluccio Salutati (1331–1406), u kojem se priča o Heraklu i njegovim poslovima prepleće s alegorijskim tumačenjima njegova lika, poetičkim i retoričkim traktatima, shvaćanjem antičke filozofije i tumačenjima kršćanske teologije. Ono što je za nas važno jest Salutatijevo shvaćanje Herakla kao duše, *animae*, Kerbera kao zmije, tj.

zla, a podzemlja kao tijela. Tako se Heraklov silazak u podzemlje mora razumjeti kao uzimanje tijela, isto onako kako je i Krist uzeo na se tijelo, spašavajući čovjeka od zmijske, tj. zla. Tumačeći detaljno svaki događaj iz Heraklova života, polemizirajući s onima koji Heraklu odriču božanski karakter (jer da je ženoubojica i dijete ubojica), s onima koji u njemu vide isključivo načelo zemaljskog, tjelesnog, a pozivajući se na pitagorejce, kaldejska proročanstva, suptilno tumačeći svete spise Salutati je Heraklu izborio status pravog epskog junaka, epskog humanističkog junaka koji je mogao odgovoriti na sve zahtjeve antičkog epskog junaka, hrabrog, odvažnog i aktivnog u smislu djelovanja na sudbinu, ali i kršćanskog junaka po predodređenosti da simbolizira inkarnaciju duše i spašava čovječanstvo. Mogućnost alegoričkog tumačenja poezije, konkretno Heraklova lika, po Salutatiju proizlazi iz prirode same poezije, odnosno iz Salutatijske koncepcije prirode: budući da je pjesništvo u korespondenciji s kozmosom, s prirodom, ono svojim sadržajima prenosi tajna, šifrirana njegova značenja i odatle mogućnost da se u alegoričkim sadržajima otkriju prava, skrivena značenja toga kozmosa. Dodjeljujući poeziji izuzetno visoko mjesto i povezujući je s novim, himanističkim shvaćanjem pojma znanosti, Salutati upravo na primjeru antičkog junaka Herakla, koji je u antičkoj tradiciji simbolizirao ljudski bitak — jer je kao pobjednik prirodne sile otkrivao ljudski svijet — iznosi i obrazlaže te svoje nove i moderne poglede na karakter pjesništva. Za Salutatija, naime, pjesništvo svojim metaforičkim jezikom i pronalaženjem sličnosti i analogija među stvarima i pojavama predstavlja prvotnu, iskonsku formu znanosti. Metaforičko i alegoričko mišljenje omogućuje proboj u novu stvarnost, ljudsku stvarnost.⁷ Utoliko je ingenij, ingeniozna kreativna sposobnost otkrivanja analogija instrument ne samo pjesništva nego i znanosti.⁸ Učenik i sljedbenik Petrarkin u obradi moralno-filozofskih tema koje žele riješiti napetost između ovostranosti i onostranosti, između poganskog i kršćanskog, Salutati shvaća alegoriju i alegoriziranje kao intelektualni postupak u obradi literarnih tema koji slijedi kršćansko-egzegetičku tradiciju i u novim literarnim žanrovima. Stoga on iznosi niz argumenata za obranu poganskog pjesništva i mitologije.⁹

Način mišljenja, shvaćanje literature, argumentacija, primjeri iz antičke mitologije i niz drugih elemenata u Bunićevoj *Otmici Kerbera* navode nas na pomisao da je Bunić mogao poznavati Salutatijsko djelo *De laboribus Herculis* i da mu je ono moglo biti uzorom u vlastitu stvaralaštvu.

De raptu Cerberi humanistički je i mitološki ep, spjev u tri pjevanja, tiskan oko 1500, ima 1006 heksametara, a obrađuje priču o Herkulovu svladavanju Kerbera. Ep je alegorijski koncipiran: i Bunić, kao i Salutati, pod silaskom Herkulovim u podzemlje podrazumijeva Kristov silazak u limb.¹⁰ Ep je podijeljen na tri pjevanja, od kojih svako nosi ime jedne Harite: Aglaja, Taliya i Eufrosina, možda — kako navodi prevodilac i tumač Bunićeva spjeva Branimir Glavičić¹¹ — po uzoru na Herodota koji je svaku od devet knjiga svoje Povijesti nazvao imenom jedne Muze, a možda i po uzoru na Salutatija koji je u djelu *De laboribus Herculis* Muze povezivao i s pjesništvom, ali i sa znanošću, naglašavajući »muzički karakter njezina bića« i izrijeком tvrdeći da svih devet Muza vode do »doctrina perfecta«.¹² Prvo izdanje *Otmice Kerbera* razlikuje se od drugoga izdanja od 1526. godine po naslovu: prvo izdanje nosi natpis: *Jacobi Boni Epidaurii Dalmate de raptu Cerberi*, a drugo: *Jacobi boni Rac. sub figura Herculis Christi praeludium Dedicatim Leoni X. Pon. Max.*¹³, što Đ. Körbler objašnjava: »Pjesnik je dakle očito istom kasnije došao na misao, da pjesmu svoju udruži s alegoričkim tumačenjem«¹⁴. Isto tako tek se u drugom izdanju alegorijsko tumačenje izrijeком spominje već u posveti i u predgovoru čitaocu.¹⁵

De raptu Cerberi pripovijeda o Herkulovu silasku u podzemlje i otmiци Kerbera; tematika je dakle u cijelosti preuzeta iz antičke mitologije, osim povelike epizode o Hili, koja se proteže dijelom prvog i drugog pjevanja i za koju Đ. Körbler i B. Glavičić smatraju da ju je »pjesnik ili sam izmislio ili našao u kojega drugog humanističkog pjesnika«.¹⁶ Motivsko-tematskih elemenata za alegoričko tumačenje u epu nema mnogo: Đ. Körbler izdvaja sljedeće motive: »Napokon se naš pjesnik koristio također vjerskom naukom katoličke crkve govoreći o Sotoni i ostalim zlim duhovima podzemnoga svijeta, što su prije bili anđeli, dok se nijesu pobunili protiv Boga, gospodara svoga, pa razlažući stvorenje čovjeka. Samo on kod toga nije dakako pustio s vida, da Herkul za toga Boga i sina njegova, koji će spasti rod ljudski, nije još mogao znati. Zato se Piritoj u svojoj apokalipsi služi proroštvom *ex eventu* nagovješćujući naprijed žrtvu sina božjega za grijehe ljudske. (.....) Može biti, da je Bunić odmah od početka našao mnogo štošta srodno između Herkulova i Kristova polaska u podzemni svijet, pa da ga je upravo ovo srodstvo potaklo, da ispjeva svoju pjesmu, no alegorički ju je stao tumačiti tek kasnije, kad ju je posvetio papi Leonu X. (.....) Osim toga, da je Bunić odmah isprva doista htio izraditi alegoričku pjesmu, jamačno bi bio priču o Her-

kulovu polasku u podzemni svijet većma prilagodio vijestima Sv. Pisma o Kristovu boravku u paklu. Ovakova, kakova jest, njegova se pjesma ne može svagda alegorički protumačiti, pa bilo to i s najvećom nategom.«¹⁷ O alegoričkom tumačenju i alegoričkom značenju Bunićeve *Otmice* govori Branimir Glavičić smatrajući, međutim, da Bunićevo naknadno alegoričko tumačenje vlastita djela ne znači da ono od početka nije imalo alegorički smisao: »U posveti papi Leonu X izričito veli da tri pjevanja toga njegova epa o Kristu u Herkulovu liku (*Christum Herculea canunt figura*), a drugomu je izdanju čak promijenio naslov (Rim, 1526), pa pred prvim pjevanjem nalazimo *Sub figura Herculis Christi praeludium*, a pred ostalim dvama, s neznatnim izmjenama, *Christi sub figura Herculis praeludium* (. . . .). Nije li, možda, tako postupio ugledajući se u Marulićev alegorijski pogovor? Smatra se naime, s velikom vjerojatnosti, da je *Davidijada* napisana nešto prije, negdje između god. 1506. i 1516.«¹⁸

Alegoričko značenje Bunićeve *Otmice Kerbera* nameće pitanje značenja alegorije u humanističkom epu, pitanje o nužnosti alegoričkog značenja svakog pojedinog motiva i o nužnosti protežnosti alegoričkog smisla na cijelo djelo, u svakom njegovu segmentu. Bez pretenzija da se na to pitanje odgovori jednoznačno, pokušat ćemo osvijetliti — na primjeru Bunićeva spjeva — neke aspekte alegorije u humanističkom epu i pokazati da alegorizacija epske fabule u tom epu nije bila više podvrgnuta onako jednoznačnom smislu kao što je to bio slučaj u srednjovjekovnoj biblijskoj epici. Naime, alegorijski smisao u Bunićevu epu koncentriran je jedino oko motiva Herkulova silaska u podzemlje: Jedino taj motiv može izdržati usporedbu s Kristovim silaskom u limb. Druge fabularne linije i motivi epa teško se mogu podvrći alegoričkom tumačenju: npr. dugačka epizoda s Hilom, ili neke druge fabularne sekvence. U tom smislu je Bunićeva *Otmica*, budući da joj se alegorički smisao upire i oslanja na usporedbu Herkul — Krist prvenstveno alegorija lika, a manje alegorija cjelokupnog fabularnog toka epa.

Pišući ep s mitološkom temom, ep u kojem je glavni junak Herkul koncipiran po uzoru na antičke junake — kao tjelesno snažan, odvažan, neustrašiv i po tome sličan bogovima, Bunić nedvojbeno pokazuje svoje participiranje u svjetovnijoj struji humanističkog evropskog stvaralaštva, onoj struji koja je nastojala obnoviti antičku kulturu u cijelosti, pa onda i svjetonazor kakav je antički ep stvorio: to je svijet jakih i snažnih ljudi koji su svojom neustrašivošću i fizičkom snagom postigli zemalj-

sku slavu i dospjeli među polubogove, to je svijet likova kojima se običan čovjek mora diviti i koje ne može dostići. Tako Bunić zauzima u hrvatskoj književnoj povijesti mjesto pisca koji je — uz Iliju Crijevića ili Jana Panonija — u doba humanizma u svojem djelu pokušavao restituirati duh antičkog epa i antičke kulture bez izrazitijeg oslona na srednjovjekovnu književnost i kulturu. Indikativna je u tom pogledu epizoda o Hili koja se proteže velikim dijelom spjeva: Heraklova ljubav prema lijepom mladiću, njegova bol i patnja zbog Hiline smrti obnavlja onaj tip emocionalnosti i onaj tip ljubavi koji je tako nedvojbeno njegovala antika ističući ljubav prema ljepoti kao vrhovno načelo svojega svjetonazora.

Koncepcija epske rekonstrukcije antičkog svijeta kulture — bez izrazitijeg oslona na srednjovjekovlje — ističe Jakova Bunića kao radikalnijeg humanistu u kontekstu hrvatske humanističke književnosti, radikalnijeg i svjetovnijeg negoli je to bio na primjer Marko Marulić.

Međutim, iako u *Otmici Kerbera* obnavlja svijet antičke kulture i antičkog mita, iako alegoričko značenje epa kao slike Kristova silaska u limb neki proučavatelji dovode u pitanje, samom je pjesniku u drugom izdanju postalo izuzetno važno da se ep shvati kao alegorija kršćanske povijesti. U hrvatskoj je književnoj historiografiji u nekoliko navrata upućeno na moguću vezu između Bunića i Marulića.¹⁹ Čini nam se da tim pretpostavkama možemo dodati još jednu koja se odnosi na možebitnu vezu između Marulića i Bunića. Naime, možda bi se razlozi promjene naslova i eksplicitnog alegoričkog tumačenja epa u drugom izdanju mogli dovesti u vezu s pojavom Marulićeva djela *Dialogus de laudibus Herculis*, djela koje je izišlo dvadesetak godina nakon pojave Bunićeva epa. Niz razloga navodi nas na pomisao da je Marulićev *Dialogus de laudibus Herculis* (Mleci, 1524) svojevrsan odgovor i polemika s Bunićevom *Otmicom*, koju je Marulić imao u svojoj biblioteci²⁰. U tom Marulićevu dijalogu Pjesnik i Bogoslov raspravljaju o značenju Heraklova lika, te pjesnik prvo iznosi svoje viđenje i shvaćanje Heraklova lika pripovijedajući o svim njegovim djelima i uznoseći ga kao pravog epskog junaka u antičkom smislu. Po pjesnikovu shvaćanju epsko je pjesništvo vrednije od lirskog jer prikazuje junake koji svojim djelima postižu slavu:

»Neka drugi pjevaju o svojim ljubavima i ispunjaju stranice besramnim izjavama, mene više veseli diviti se djelima vojskovođa i kraljeva, o slavi kojih potomstvo nikada neće prestati govoriti niti će je ikada zaborav uništiti.«²¹

Od takvih je junaka najznačajniji Herkul jer je »(...) zbog svojih izvanrednih djela uvršten među bogove. I doista, o njemu se pripovijeda više i divljenja vrednije nego o ijednom drugom od onih čija sam ti imena naveo.« Takvi stavovi pokazuju da je Herkul u doba humanizma postao oličenjem idealnog epskog junaka, da je dobio poseban i izuzetno visok položaj u humanističkoj epici. Razloge za takav položaj Herkula kao epskog junaka treba tražiti u onim osobinama Herkulova karaktera koje je humanizam osobito isticao. Naime, pjesnik u Marulićevu dijalogu kao najveći Herkulov podvig ističe upravo otmicu Kerbera te kaže:

»Tko bi se usudio to učiniti? Ili, ako bi se usudio, tko bi bio kadar doli onaj u koga je bila božanska snaga i nadljudska čvrstina duha?«.

Pa dok pjesnik u dijalogu ističe Herkula kao najvećeg među junacima, Bogoslov mu se suprotstavlja nizom argumenata, od kojih su svaka-ko neki karakteristični za Marulićevo shvaćanje književnosti. Kao prvo, Bogoslov sumnja u istinitost svih priča o Herkulu, one mu se čine čudesnima, a i misli »da to ne treba cijeniti ni tako mnogo ni tako visoko kao što ti držiš.« Drugo, Marulićev Bogoslov priznaje da je Herkul bio izuzetno velik i hrabar junak, ali tvrdi »da se u naše vrijeme rade i izvršavaju djela koja su od svih tih hrabrija, uzvišenija i veličajnija«, uvodi, dakle, kategoriju povijesnosti u shvaćanje književnog teksta, odnosno suprotstavlja se težnji onih humanističkih pisaca koji su željeli rekonstruirati antički svijet u cijelosti upravo argumentom o mijenama vrijednosnih sistema u svakom pojedinom povijesnom razdoblju i na tipično srednjovjekovni način izlažući mišljenje o svojem vremenu, o vlastitoj suvremenosti kao vremenu koje zna pravu istinu, a ona se temelji na samoizvjesnosti vjere. Stoga o priči koju je Bunić uzeo za fabularnu okosnicu svojega epa Marulićev Bogoslov kaže:

»Osim toga, sići u podzemlje i na gornji svijet izvući troglavoga Kerbera pa ga pokazati ljudima — sve je to samo priča, a naši to čine bolje i istinitije od Herkula. Jer što znači sići u podzemni svijet ako li ne predočiti sebi kazne osuđenih (na pakao) koje se nikada neće završiti? Što znači troždreloga Kerbera izvući iz bezdana i predočiti ga ljudima ako li ne nadvladati đavoljeve kušnje i čestito živeti biti drugima za primjer da bi se na dobro usmjerili i od poroka prešli na kreposti? A Kerber je troždreli zato što se đavao trudi da nas na jedan od tri načina uništi: vara

nas naime ili nagovaranjem ili laskanjem ili strašenjem. Tvoj je dakle Herkul, pjesniče, svezao Kerbera, a naši, što je znatnije, vežu samoga đavla te svojim životom i vladanjem uče kako ga treba vezati.«

No najvažnija zamjerka Bogoslova Herkulovu liku je to što je ubio dječaka Liku i što je izvršio samoubojstvo:

»Budući dakle da je grešno kako sebe samoga tako i drugoga nekriva ubiti, tko treba da sumnja da se oni koji tako rade ne sele u nebo, već prije da srljaju u pakao jer su osuđeni na vječne kazne? A odatle je očividno da se tvoj Herkul nije bogu svidio, već da je boga teško uvrijedio. Ne treba ga dakle smatrati blaženim, već jadnim i nesretnim.«

Bogoslov izražava sumnju i u Heraklovo junaštvo i hrabrost: po njemu su Heraklovi podvizi samo dokazi fizičke snage, a to po teologu ne predstavlja nikakvu vrijednost; jedine prave vrijednosti jesu moralna snaga duha, odricanje od ovozemaljske slave, od grijeha i nemoralna. On se zalaže za kršćansku literaturu i kršćanske moralne vrijednosti:

»Ovo je dakle oružje kršćana, od Herkulova oružja daleko moćnije i čvršće — istina, pravednost, mir, vjera, ufanje, ljubav i molitva. Time se pobjeđuje đavao, time se uništavaju poglavari mraka, time se uspinjemo na nebo i stječemo dobra vječnoga blaženstva. Tim se oružjem ti služi i pokaži se, kao što i jesi, kršćanskim pjesnikom! A kad to činiš, ne samo da se nećeš diviti onomu Herkulovu oružju nego ćeš mu se i smijati.«

Na kraju dijaloga Pjesnik izjavljuje da ga je Bogoslov uvjerio svojim argumentima u pravu istinu, u to da literatura mora biti religiozno-poučna u kršćanskom smislu i prenositi tu kršćansku istinu, a ne priče drevnih pjesnika o Herkulu. Bogoslov mu na to odgovara:

»Zaista mi je vrlo drago što si se već uvjerio da kršćani u svakoj mjeri prave slave nadvisuju onoga slavnoga Herkula, najvećega među herojima. Ali htio bih da si siguran i u ovo, naime da ćeš, kad odeš iz ovoga života, ti biti mnogo ljepše prenesen u nebesko kraljevstvo sa svojim neporočnim vladanjem nego li on sa svom slavom svojih junačkih djela. Jer uvijek je preporučljivija pobjeda pobijediti samoga sebe negoli podjarmiti tuđa kraljevstva, i obuzdati zle požude krepošću — uzdržljivošću negoli gole-

me zvijeri i strašna čudovišta svladati snagom svojih mišica. Čestitima, pravednima, pobožnima i nevinima obećano je nebesko blaženstvo, a ne moćnima, ne snažnima, ne onima koji su postigli svjetsku slavu: osim ako ne treba smatrati blaženijima one koje hvali ljudsko mnijenje od onih koje bog, gospodar svijeta, voli i ljubi te im određuje mjesto u svojem kraljevstvu nad nebesima. To sam htio da ti bude znano da bi u spoznavanju istine radije slijedio naše bogoslove negoli pjesnike i da bi, držeći se čvrsto propisâ i zasada svete crkve, prezreo ispraznost takvih priča.«

Nijećući, dakle, humanističku koncepciju obnove epa u duhu antike, Marulić se zalaže za drugačije konstituiranje epa, s drugačijim epskim junacima negoli su to bili antički. Podređujući junaka u epu, pa i cijeli epski svijet kršćanskom moralu i kršćanskoj religiji, Marulić iznosi i svoje poetičke koncepcije, iz kojih možemo razaznati ideološko opravdanje Marulićevih osobnih stavova kao i tumačenje vlastitih djela: *Judite i Davidijade*. Tako Bogoslov za Davida kaže:

»Borio se i naš David s gigantom Golijatom i nenaoružan njega naoružana nadvladao. Ali veću hvalu zaslužuje što je Šaulovo proganjanje strpljivo i mirno podnosio, što je sina njegova Jonatana kao brata volio, što je, mada je bio izazivan Šimejevim kletvama, sam svoje pratiocе zadržao, koji su onoga htjeli kazniti i, napokon, što je u psalmima hvale bogu pjevao te se u svakom svom činu ponizno vladao. Nasljeđujući njega, naši podnose nepravdu, ne osvećuju se za uvrede, već nastoje zlo uzvratiti dobrim. Stoga više vrijedi obuzdati gnjev i ne pamtiti uvrede nego pobijediti u borbi s Gigantima. Jer kako veli Salamon u Poslovcima: »*Bolji je trpeljiv čovjek od jakoga, onaj tko vlada svojim srcem, bolji je od osvajatelja gradova.*«

Suprotstavljajući se aktivnom, djelatnom epskom junaku u borbi protiv zla, zalažući se za kršćanski moral i trpeljivog junaka, Marulić iznosi svoja, od Bunića različita, shvaćanja epa, epskog junaka i epskog svijeta. Iz ove perspektive sagledan, Marulićev bi se *Dialogus de laudibus Herculis* mogao smatrati prvom književnom polemikom u hrvatskoj književnosti, polemikom koja je inicirala niz poetičkih pitanja: pitanje istinitosti i fikcionalnosti nekog književnog djela, pitanje o uzorima i ugledanju na antičke autore, pitanje o idejnom i ideološkom aspektu ep-

skog djela, pitanje o didaktičnosti odnosno zanimljivosti nekog djela itd. Po tim je svojim osobinama Marulićev dijalog neobično interesantan za povijest poetičkih problema u hrvatskoj književnosti, isto onako i onoliko koliko je značajan i zanimljiv i njegov predgovor *Juditi*.

Marulićev moralistički dijalog, izrazito obilježen programatskim književnokritičkim i književnopolemičkim stavovima — i tim svojim osobinama sličan dijalogima Poggia Bracciolinija²² (i njegovi su dijalozi koncipirani prvenstveno kao moralne debate iz kojih se izvode određeni literarni programi, i njegovi dijalozi imaju lik teologa koji svojom argumentacijom nadglasava ostale sudionike dijaloga) — imao je — možda — utjecaja na odluku Jakova Bunića da u drugom izdanju svojoj *Otmici Kerbera* dade naglašeno alegoričko tumačenje, te promijeni naslov djela.

Koncipirajući i određujući Herkulu ulogu praslike Kristove, Bunić u drugom izdanju svoj izrazito mitološko-junački ep mijenja u religiozno-kršćanski i alegorijski ep možda upravo pod utjecajem argumentacije i negativnih sudova o Herkulu koje iznosi Marulićev Bogoslov. Ako je tome tako, odnos između Bunića i Marulića, njihova možebitna polemika i ideološka rasprava bila bi prva hrvatska književna i ideološka polemika koja je požnjela stanovit uspjeh i ponešto izmijenila dalji tok hrvatske epske književnosti. Drugo Bunićevo djelo — *De vita et gestis Christi* — posve je drugačijeg karaktera od *Otmice* i u skladu sa zahtjevima koje literaturi postavlja Marulićev Bogoslov.

A oduzimajući Heraklu značenje lika koji restituira ideal junaka antičkog epa — ideal hrabrog, neuništivog, odvažnog i militantnog aktivnog junaka epskog svijeta — Bunić se alegoričkim tumačenjem svojega junaka i epa u cjelini priklonio konzervativnijoj struji humanizma u kontekstu i evropske a i hrvatske humanističke književnosti.

Takav pak Bunićev postupak nameće pitanje o dosezima i značenju alegorije i alegorizacije književnog teksta u književnosti 15. i 16. stoljeća. Već je rečeno da je Bunić alegorizirao glavni lik, da se alegorički može tumačiti Kerber, kao i Heraklov silazak u podzemlje, dok je neke druge motive i epizode u epu teško podvrći alegoričkom tumačenju, tako na primjer već spominjanu epizodu s lijepim dječakom Hilom.No, bez obzira na dosege alegorije u cijelosti epske strukture, ep sadrži neke elemente kršćanske filozofske misli: tako se u trećem pjevanju javlja tipično kršćanska atribucija Zeusa i kršćansko objašnjenje stvaranja čovjeka:

»Principio architenens excelsi rector Olympi,
Libera causa, deus, mens mundi, certa uoluntas,
In quo principium rerum finisque recumbit,
Miscuit ex alta rerum mysteria mente
In magno cratere chaos caelumque deosque
Conflauit. Pater archetypas et mente figuras
Protulit in nato et per natum, et foedere sancto
Magni hominis fecit caput et fundamen et ignem, ...«

Liber tertius: Euphrosyna, 1 – 8²³

Ep aktualizira i motiv slobodne čovjekove volje koji se javlja u sljedećim stihovima:

»Et domino rerum donauit libera iura.
Hinc manes sibi quisque duos sortimur: ad astra
Alter monstrat iter, caligantem alter ad Orcum.
Nos etiam fatis summae deus artiber aulae
Subiecit, fatis ad res impellimur omnes.
Non tamen ingenium nostrique arbitria saeculi
Fata trahunt: genios sequimur, sed sponte uolentes.«

Liber tertius, Euphrosyna, 11 – 17²⁴

Naime, pitanje slobodne volje i božanskog predodređenja bilo je vrlo aktualno u petnaestostoljetnim filozofsko-teološkim raspravama: postavljeno u srednjem vijeku, to se pitanje, naime, u humanizmu izuzetno aktualizira i raspiruje potaknuto neoplatoničkim shvaćanjima da je čovjekova priroda bogolika, pa prema tome i slobodna kao i sam Bog. Bunićevo tumačenje sudbine koja čovjeka tjera na svaki čin u životu, ali i čovjekove volje kao slobodne — pa svaki čovjek slijedi svoga genija bez prisile — odraz je takvih, vrlo aktualnih humanističkih rasprava o čovjeku i njegovoj prirodi, onakvih shvaćanja kakve je iznosio npr. Lorenzo Valla u svojim traktatima.²⁵

Uvodeći aktualne filozofsko-teološke probleme u ep mitološkog sadržaja, s antičkom mitološkom građom, Bunić je stvorio svjetovni humanistički ep mitološkog karaktera. A dajući mu, u drugom izdanju, alegoričko kršćansko tumačenje Bunić alegorizacijom kristijanizira ep i dodjeljuje mu moralno-etički i poučni karakter. Dok u prvom izdanju ep nosi karakteristike slobodne i aktualne filozofske polemike, u drugom izdanju ep dobiva neke značajke alegorijsko-kršćanskog epa u kojem je slobodna i aktualna svjetovna diskusija zamijenjena dogmatičnijim i kršćanskim institucijama primjerenijim sadržajima. Koliko je na takve

promjene utjecao upravo Marulićev *Dialogus de laudibus Herculis*, teško je reći, no čini se da je konzervativniji i srednjem vijeku bliži Marulić, Marulić koji se oglušio o teze takvog humaniste kakav je bio C. Salutati, ipak imao znatna utjecaja na Bunićevu književnu i filozofsku konverziju i odredio daljnji tok Bunićeva književnog stvaralaštva.

BILJEŠKE

¹ Mišljenje da Bunićeva *Otmica* nije ep u pravom smislu te riječi, nego epska pjesma iznosi Đ. Körbler u studiji »Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik«, *Rad JAZU*, knjiga 180, Zagreb, 1910, str. 58–145, a u novije vrijeme i A. Zlatar u studiji »*Sacra poesis*: vrsna pripadnost Marulićeve *Davidijade*«, *Mogućnosti*, 7–8, 1990, str. 754–780. A Zlatar kaže: »Prvi je Bunićev spjev zanimljiv zbog izbora grade: *gesta Herculis* usporediva su s *gesta Davidis* i s *miracula Christi* na temelju toga što je povezujući činilac jedan lik, a ne unutrašnja međupovezanost prikazanih epizoda. Bunićeva odluka da opjeva samo jednu zgodu od svih Herkulovih djela, otmicu Kerbera, može izgledati kao epska intencija. Malo je, međutim, drugih elemenata koji to mogu potvrditi. Točnije bi se *Otmica Kerbera* mogla označiti kao epska pjesma. Kao u *Davidijadi*, u Bunićevom se djelu epičnost pojavljuje na površini, pomoću signala roda i vrste (pripovijedanje, heksametar, podjela na pjevanja, invokacija, perifraze, vergilijevska intonacija izraza, shematizirane radnje). Među Bunićevim pripovjednim tehnikama ističe se ne odviše uobičajen postupak da se pripovijedanje u prvom licu nastavlja s kraja jednog na početak drugog pjevanja, iako je ono započeto okvirom, perifrazom jutra. Nizanje statičnih motiva u III pjevanju, i vezivanje većeg broja manjih epizoda (tako da otmica Kerbera, iako smještena u sredinu epa, zaprema mali dio teksta) predstavljaju ne-epske elemente u generičkom smislu. Što se pak alegorijskog postava tiče, on nije upisan u tekst, već stoji jedino kao naznaka u podnaslovu, kao svojevrsno uputstvo za razumijevanje i čitanje.« (str. 769)

² Stihovi koji u tome govore glase:

»Tebi se prosi: poj, piši ter govori
Jovetov oni boj, u Flegri ki stvori;
jer, mnju, zukom slajim začinješ, i perom
pišesh mnog o glajim neg Virgil s Omerom.«

Poslanica Nikoli Matuliću, 14–17

(Citirano prema: *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, SPH, knj. 6, JAZU, Zagreb, 1874, str. 284)

³ Đ. Körbler, nav. djelo

⁴ Usp. o tome: Đ. Körbler, nav. djelo i komentare B. Glavičića u knjizi: *Jakov Bunić Dubrovčanin, Otmica Kerbera; Kristov život i djela, četvrto izdanje priruč-*

dio, odlomke odabrao i preveo, napisao predgovor i komentar i dodao kazala dr. Branimir Glavičić, JAZU, Zagreb, 1978.

⁵ O liku Herkula u evropskoj književnosti usp.: *Epische Stoffe des Mittelalters*, izd. V. Mertens i U. Müller, osobito poglavlje »Antike Stoffe von Alfred Ebenbauer«, str. 247 – 289; Stuttgart, 1984.

⁶ *Colucii Salutati De laboribus Herculis*, izd. B. L. Ullman, Turici, 1951.

⁷ O značenju Salutatijeva djela usp. E. Grassi, *Einführung in philosophische Probleme des Humanismus*, Darmstadt, 1986. i E. Garin, *Italijanski humanizam*, preveo P. Mužijević, Novi Sad, 1988.

⁸ E. Grassi, nav. djelo, str. 51 – 56.

⁹ Usp. o tome: *Propyläen Geschichte der Literatur, Renaissance und Barock*, osobito poglavlje: Marziano Giuglielminetti, *Die italienische Literatur vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, str. 231 – 257, Berlin, 1984.

¹⁰ O alegoriji u epu usp. Đ. Körbler, nav. djelo i B. Glavičić, nav. djelo, predgovor i komentari.

¹¹ B. Glavičić, nav. djelo, komentari, str. 145.

¹² E. Grassi, nav. djelo, str. 52 – 53.

¹³ O razlikama između prvog i drugog izdanja vidi: Đ. Körbler, nav. djelo i B. Glavičić, nav. djelo

¹⁴ Đ. Körbler, nav. djelo, str. 85.

¹⁵ B. Glavičić, komentar, str. 145 – 146.

¹⁶ Đ. Körbler, nav. djelo, str. 102.

¹⁷ *Ibid.*, str. 105 – 106.

¹⁸ B. Glavičić, »Važnost proučavanja Marulićeve 'Davidijade', *Radovi, razdio filoloških znanosti*, god. 13, sv. 13, 1974/1975, Zadar, 1975, str. 132.

¹⁹ Usp. o tome: J. Badalić, *Marko Marulić, Davidias*, JAZU, Stari pisci hrvatski, knj. 31, Zagreb 1954, str. 34., B. Glavičić, »Važnost proučavanja Marulićeve 'Davidijade', str. 122 i dalje i A. Zlatar, nav. djelo, str. 769. i dalje.

²⁰ Usp. o tome: F. Rački, *Oporuka Marka Marulića, Starine JAZU*, knj. XXV, str. 152 – 163, Zagreb, 1892. i T. Ladan, *Marulićev syllabus*, u knjizi: *Parva mediaevalia*, Zagreb, 1983, str. 83 – 182.

²¹ Svi citati iz Marulićeva *Dialogus de laudibus Herculis* navode se prema prijevodu na hrvatski iz pera B. Glavičića koji je objavljen u knjizi: *Marko Marulić, Latinska djela I*, knjiga 4, sv. 1, preveo i uredio Branimir Glavičić, Split, 1979.

²² Usp. o tome: David Marsh, *The Quattrocento Dialogue, Classical Tradition and Humanist Innovation*, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1980.

²³ Citati se navode prema izdanju: *Iacobus Bonus Racusaeus, De raptu Cerberi; De vita et gestis Christi*, priredio i preveo dr. Branimir Glavičić, JAZU, Zagreb, 1978. Navedeni stihovi u Glavičićevu prijevodu glase:

»Nad vladarima vladar — upravljač Olimpa višnjeg,
Slobodni uzrok i bog, um svijeta i odlučna volja,
U kom leži početak i konac svega — s početka
Bješe u velikom kotlu zamiješao svemirske tajne

Iz dubine svog uma te stvorio kaos i nebo,
Bogove. Otac je umom — u sinu svom i po sinu —
Stvorio praoblik svega i u svetom savezu s njime —
Čovjeka uzvišena, od glave do nogu, te dušu...«

²⁴ Navedeni stihovi u Glavičićevu prijevodu glase:

»A gospodar je svijeta podario slobodnu volju,
Stoga i biramo jednog od dvaju genija: jedan
K zvijezdama kazuje put, a drugi k mračnomu Orku.
Bog nas je, previšnjih dvora gospodar, podložio uz to
Usudu: usud nas tjera na svaki čin u životu,
Ali nam narav ni volju ne vuče za cijeloga vijeka
Na silu: genija svog bez prisile slijedimo sami...«

²⁵ Usp. o tome: E. Grassi, nav. djelo